

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

מדרש תנחומא - ילמדנו

מדרש תנחומא הוא מדרש אגדה לחמשת חומשי התורה. המדרש אינו מכיל ביאור רציף לפסוקי התורה, אלא הוא בנוי מדרשות רעיוניות המתקשרות לפסוקים הראשונים של הסדרים המקראיים.¹ המדרש החל להתעצב בארץ ישראל החל מהמאה החמישית לספירת הנוצרים. מכיוון שהסגנון הדרשני של התנחומא התקבל בעם, המשיכו להיווצר דרשות בסגנון התנחומא במשך מאות שנים, בארץ ישראל ומחוצה לה. דרשות אלו קובצו לחיבורים שונים השייכים ליספרות התנחומא.²

שמו של המדרש וייחוסו

מדרש תנחומא נקרא על שם האמורא ר' תנחומא בר אבא,² שכן במדרש ישנן פתיחתאות רבות הנאמרות משמו,³ יותר מכל חכם אחר המוזכר במדרש. יש הסוברים כי ר' תנחומא יצר את הבסיס הראשוני של הדרשות במאה הרביעית בארץ ישראל. המדרש נקרא גם 'מדרש ילמדנו' בשל הפתיחתאות הרבות המופיעות במדרש הפותחות במילים 'ילמדנו רבינו' שבעקבותיהם מופיעה שאלה (פשוטה בדרך כלל) בנושא הלכתי. שמות המדרש מוזכרים בספרים שונים מימי הביניים, ביניהם מילון הערוך⁴ וילקוט שמעוני. אולם, המדרש מצוטט פעם תחת השם 'תנחומא' ופעם תחת השם 'ילמדנו' כאילו מדובר בשני חיבורים שונים. מבדיקת הציטוטים והשוואתם למדרש הנמצא בידינו עולה, כי ישנם ציטוטים תחת השם 'ילמדנו' שנמצאים במדרש שלפנינו, בצד ציטוטים תחת השם 'תנחומא' שאינם לפנינו. עם זאת, יש מובאות מהמדרש בחיבורים מימי הביניים תחת השם 'תנחומא' שכן מופיעות במדרש שלפנינו. חוסר הבהירות בציטוטים מן המדרש הוא אחת הסיבות לעיסוק הנרחב "בבעיית התנחומא - ילמדנו" בידי עשרות חוקרים במאתיים השנים האחרונות.

זמנו ומקומו של המדרש - "בעיית התנחומא ילמדנו"

שאלת התיארוך של המדרש תלויה בקשר הדוק בשאלה האם מדרש התנחומא המצוי בידינו הוא מדרש יחיד ומקורי. ציטוטים מתוך חיבורים בשמות 'ילמדנו' ו'תנחומא' באופן נפרד במקורות מימי הביניים העלו את ההשערה כי היו קיימים במקור שני מדרשים נפרדים האחד 'מדרש תנחומא' והשני 'מדרש ילמדנו', בעוד שאלינו הגיע מדרש אחד בלבד - מדרש התנחומא (המדרש נדפס לראשונה בקושטא 1522 ומכונה "תנחומא הנדפס"). אולם ב 1883 פרסם **בובר** מדרש תנחומא לחמישה חומשי תורה מכתב יד השונה מאוד מתנחומא הנדפס בחומשים בראשית ושמות (מדרש זה מכונה "תנחומא בובר"). בובר טען כי המדרש שפרסם הוא 'מדרש תנחומא הקדום והישן', המדרש הקדום ביותר על פרשיות התורה שכל שאר המדרשים שאבו ממנו. דעתו של בובר בדבר קדמותו של מדרש התנחומא שפרסם לא התקבלה במחקר. "תנחומא בובר" התברר כנוסח שונה ל"תנחומא הנדפס". ברבות השנים התגלו והתפרסמו קטעים נוספים מכתבי יד וקטעי גניזה⁵ של

¹ על פי המנהג הארץ ישראלי הקדום היו קוראים את התורה בבתי הכנסת במשך כשלוש שנים. היקף הקריאה בכל שבת היה מצומצם יחסית ונקרא 'סדר'. המנהג הרווח היום של חלוקת התורה לפרשות וסיום הקריאה בשנה אחת מבוסס על המנהג הבבלי.

² רבי תנחומא בר אבא הוא מהמאחרים מאמוראי ארץ ישראל. הוא חי בסוף המאה הרביעית בגולן בעיר נווה (או נוי) מזרחית לקצרין (כיום בשטח סוריה) שהייתה מרכז יהודי בתקופה הביזנטית. יתכן ורבי תנחומא היה מנהיג, אך הוא ידוע בעיקר כדרשן מופלג מהחשובים בדורו.

³ פתיחתא היא דרשה בעלת מבנה אופייני הפותחת בדרך כלל בכותרת 'רב פלוני פתח' אחריה מובא 'פסוק רחוק' לרוב מספרי נביאים או כתובים, והדרשה מתגלגלת אגב דרשות הפסוק עד שהיא מגיעה בסופה לפסוק הראשון של הסדר המקראי.

⁴ מילון הערוך הוא מילון תלמודי שהתחבר בסוף המאה ה-11 על ידי ר' נתן מרומי.

⁵ הגניזה הקהירית, שהתגלתה באמצע המאה ה-19 בקהיר.

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

מדרשים בעלי סגנון ואופי דומים לדרשות התנחומא השונים מאוד זה מזה. במקביל התגלה כי חטיבות גדולות בתוך חיבורים הידועים לנו בשמות שונים הם למעשה דרשות בעלות אופי של דרשות התנחומא, דוגמת שמות רבה, במדבר רבה, דברים רבה, פסיקתא רבתי ועוד.

עובדות אלו הובילו להשערות רבות ושונות ביחס לשאלה מהו מדרש התנחומא, מה היחס בין מדרש התנחומא למדרש ילמדנו ומתי והיכן מדרשים אלו נוצרו:⁶

- תנחומא וילמדנו הם שני שמות לחיבור אחד. חלק מהמצטטים קראו לו על שם הפתיחה בשאלה 'ילמדנו רבינו' וחלק קראו לו על שם דרשת רבי תנחומא. החיבור נוצר במאה התשיעית ביוון או באיטליה הדרומית.⁷
- היו במקור שלושה ספרים שכונו תנחומא. חיבור שצוטט בשם ילמדנו- אבד, חיבור שצוטט בשם תנחומא – הוא תנחומא בובר, וחיבור מאוחר שנערך לאחר עריכת התלמוד הבבלי – הוא תנחומא הנדפס. תנחומא בובר הוא החיבור המדרשי על פרשיות התורה המקורי ביותר וכל מדרשי האמרואים שאבו ממנו.⁸
- היה קיים חיבור קדום בשם 'ילמדנו' שהיה מדרש שלם וערוך במאה החמישית. מהדורות התנחומא הם ליקוטים מהילמדנו הקדום בתוספת מקורות מחיבורים שונים. מדרש התנחומא שהתפתח מהילמדנו הועתק שוב ושוב עם שינויים והוספות על ידי הדרשנים במהלך הדורות.⁹
- הילמדנו אינו חיבור קדום, אלא אוסף של דרשות מהמאה השביעית או השמינית.¹⁰
- היו במקור שני חיבורים שונים האחד תנחומא והשני ילמדנו ששאבו ממקורות דומים ולכן יש ביניהם הקבלות רבות, חיבורים אלו הם בני אותו הזמן.¹¹
- ניתן לזהות כי הפייטן יניי מפיטן קבצי דרשות שלימות ורצופות מתוך התנחומא, בשל כך התנחומא הייתה ערוכה בארץ ישראל לפני המאה השביעית.¹²
- התנחומא אינה חיבור אחד אלא ז'אנר מדרשי שהסתעף למהדורות שונות. בכל מהדורות התנחומא יש רמזים לפולמוס נגד הקראים ולכן הם מאוחרים למאה התשיעית.¹³
- ניתוח של קטעים בודדים בתנחומא מצביע על מאורעות מהמאה החמישית בארץ ישראל.¹⁴

⁶ סיכום מפורט של המחקר בבעית התנחומא ילמדנו מצוי בפרק הראשון בעבודת הדוקטורט של מרק **ברגמן**, 'ספרות תנחומא ילמדנו', ירושלים תשנ"א.

⁷ כך סבר **צונץ**.

⁸ כך סבר **בובר**.

⁹ כך סבר **אפשטיין** ובעקבותיו **גרינהוט**, **בכר**, **גינצבורג** ו**מאן**.

¹⁰ כך סבר **מרמורשטיין**.

¹¹ כך סבר **אלבק**.

¹² כך סבר **רבינוביץ**.

¹³ כך סבר **הר**.

¹⁴ כך סוברים **האן**, **צ'רנוס**, **שפרבר**, **ווסרשטיין**, **הלפרין**, **שוורץ** ו**ברגמן**.

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

- ניתוח ספרותי של ספורי חכמים, סיפורים המרחיבים את סיפורי המקרא ודרשות המופיעות בתנחומא ביחס למקבילותיהם, מצביע על עיבודים מאוחרים בתנחומא ביחס למדרשי האגדה של האמוראים.¹⁵

ברגמן מסיק, בעבודת הדוקטורט שכתב על ספרות תנחומא - ילמדינו, כי מדרשי התנחומא אינם מקשה אחת לא מבחינה ספרותית ולא מבחינת מקום וזמן עריכתם. אך עם זאת כולם שייכים לז'אנר מדרשי הקשור לרצף היסטורי – ספרותי. כמו כן אפילו החומר המדרשי בחיבור אחד ממדרשי התנחומא אינו בהכרח אחיד בעריכתו. ברגמן מציע מודל של שלושה שלבים בתהליך היווצרות מדרשי התנחומא.

א. **הרובד הקדום של היווצרות המדרש** - מאה חמישית בארץ ישראל. בתקופה זו התגבש הסגנון המדרשי החדש של התנחומא. המדרש התאפיין בשפה הארמית, במילים שאולות מיווניות ומלטיניות, בשימוש בכינוי הא-לוהים לה' (ולא בכינוי הקב"ה), ועוד.

ב. **רובד הביניים של היווצרות המדרש** - מאה חמישית עד מאה שביעית בארץ ישראל. לרובד זה שייך כל החומר המדרשי הסטנדרטי שאין לו מאפיינים מיוחדים של קדמות או של איחור. רובד הביניים מתאפיין בתרגום הארמית לעברית, הוספת תארי כבוד לחכמים המוזכרים בו, ועוד.

ג. **הרובד המאוחר של היווצרות המדרש** - מהמאה השביעית בארץ ישראל ומחוצה לה. לרובד זה שייכים עיבודים של דרשות קדומות, תוך השמטה של פתיחות בהלכה והוספת דרשות הנושאות אופי של פולמוס עם הקראים, וזיקה לספרות הגאונים.

לאחר הרובד המאוחר נוצרו יצירות נוספות המקיימות זיקה לספרות התנחומא, אך אינם שייכים עוד לספרות זו.

¹⁵ כך סוברים מאיר, פרנקל, שנאן ואלבוים.

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות